

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-66-6>
УДК 338.432:631.11

Шегеда О.В.

здобувач,
Житомирський національний агроекологічний
університет

Sheheda Alexander

Zhytomyr National Agro-Ecological University

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ОРГАНІЧНОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ

CURRENT STATE OF THE ORGANIC SECTOR DEVELOPMENT IN UKRAINE

У статті проаналізовано сучасний стан та специфіку сільськогосподарського виробництва. Досліджено кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання. Проаналізовано структуру продукції сільського господарства за категоріями господарств. Встановлено, що фермерське господарство – це особливий вид підприємницької діяльності громадян України, що полягає у виробництві, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції задля одержання прибутку. Обґрунтовано, що в сучасних умовах така форма аграрного господарювання потребує особливого правового захисту та підтримки з боку держави. Встановлено, що перспективним напрямом розвитку фермерських господарств є запровадження органічного виробництва. Доведено, що органічне сільське господарство пропонує альтернативну систему продовольства, яка здатна підвищити продуктивність сільського господарства, подолати брак продуктів харчування, забезпечити соціальну справедливість і зберегти довкілля.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, структура виробництва, фермерські господарства, ефективність, органічна продукція.

В статье проанализированы современное состояние и специфика сельскохозяйственного производства. Исследовано количество предприятий, которые осуществляли сельскохозяйственную деятельность, по организационно-правовым формам хозяйствования. Проанализирована структура продукции сельского хозяйства по категориям хозяйств. Установлено, что фермерское хозяйство – это особый вид предпринимательской деятельности граждан Украины, который заключается в производстве, переработке и реализации сельскохозяйственной продукции с целью получения прибыли. Обосновано, что в современных условиях такая форма аграрного хозяйствования требует особой правовой защиты и поддержки со стороны государства. Установлено, что перспективным направлением развития фермерских хозяйств является внедрение органического производства. Доказано, что органическое сельское хозяйство предлагает альтернативную систему продовольствия, которая способна повысить производительность сельского хозяйства, преодолеть нехватку продуктов питания, обеспечить социальную справедливость и сохранить окружающую среду.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, структура производства, фермерские хозяйства, эффективность, органическая продукция.

In the article we analyze the current state and specifics of agricultural production. We investigated the number of enterprises engaged in agricultural activities, in terms of organizational and legal forms of management. The structure of agricultural production by categories of farms is analyzed. In a market economy, agricultural methods are widely implemented in the agrarian sector, which provides for a significant increase in output. However, such an economic system is accompanied by an increase in anthropogenic load on the environment, a decrease in soil fertility, and a decline in rural areas. Among modern natural processes, which are the result of irrational management, it is necessary to distinguish glowing, oxidation and wetlands of land. Thousands of

hectares of farmland and large areas of forest land have been removed from the farm. The intensive use of agricultural land has led to a decrease in soil fertility due to their over-compacting, loss of lumpy-grained structure, water permeability and aerosol capacity. Taken together, this has led to an environmental crisis in many regions and has led to a revision of views on how production is carried out. It was established that the farm is a special kind of entrepreneurial activity of Ukrainian citizens, which consists in the production, processing and sale of agricultural products for the purpose of profit making. It is substantiated that in modern conditions such a form of agrarian economy requires special legal protection and support from the state. It is established that the perspective direction of development of farms is the introduction of organic production. Farms are an integral part of Ukraine's domestic agro-industrial complex and play an important role in ensuring food security. Small farms cultivate 55.5% of arable land and produce 52.2% of gross agricultural output in the domestic economy. More than 93% of small business revenue is generated through the sale of crop products. The introduction of organic farming by farms is characteristic. We have proved that organic farming offers an alternative food system that can increase agricultural productivity, overcome the lack of food, to ensure social justice and preserve the environment.

Key words: *agrarian sector of economy, structure of production, farms, efficiency, organic products.*

Постановка проблеми. Виникнення фермерських господарств в Україні пов'язано з реформуванням аграрних відносин та здійсненням ринкових економічних перетворень. Йдеться про ліквідацію монопольного існування таких суб'єктів, які уособлювали лише великі суспільні форми господарювання на землях сільськогосподарського призначення, і виникнення нових форм господарювання. Фермерство – це нова для сучасного періоду форма господарювання на землях сільськогосподарського призначення. Отже, це явище, яке характеризує сільськогосподарський сектор економіки, а через нього – всю економіку України. Нині діяльність фермерських господарств регулюється Законом України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р., а також нормативно-правовими актами цивільного, господарського та інших галузей законодавства.

Фермерське господарство – це особливий вид підприємницької діяльності громадян України, що полягає у виробництві, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції задля одержання прибутку. В сучасних умовах така форма аграрного господарювання потребує особливого правового захисту та підтримки з боку держави, адже має велике соціальне та екологічне значення для розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору економіки та функціонування фермерських

господарств в Україні присвячено багато публікацій. Так, В.О. Горьовий досліджував фермерство України, а саме теорію, методологію, практику [1]. В.М. Галушак аналізував економічну ефективність виробництва у фермерських господарствах [2]. Є.М. Данкевич досліджував міжгалузеву інтеграцію в аграрному секторі економіки та роль фермерських господарств у розвитку сільських територій [3; 16; 17]. Г.М. Калетнік вивчав місце й роль продовольчої безпеки у формуванні економічної безпеки України, значення фермерського класу для забезпечення населення продовольством [4; 5]. П.Т. Саблук описував інноваційну модель розвитку аграрного сектору економіки України та можливість малих товаровиробників залучати інновації [6]. А.Г. Мазур вивчав еволюцію малих форм господарювання на селі, а саме фермерських господарств [7]. В.Г. Андрійчук досліджував надконцентрацію агропромислового виробництва й земельних ресурсів та її наслідки [8]. Н.І. Бурлака досліджував стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу України та можливості запровадження вітчизняними товаровиробниками органічного виробництва [9]. М.Ю. Коденська досліджувала закономірності розвитку агропромислового виробництва та ефективність його функціонування під час запровадження органічного виробництва [10]. Інформація про стан розвитку фермерських господарств розміщена на офіційних сайтах державних відомств та профільних організацій.

цій, що здійснюють дослідження специфіки функціонування аграрного сектору економіки [11–15; 18]. Водночас з огляду на сучасні глобальні виклики та потребу розбудови збалансованої системи сільськогосподарського виробництва ця тематика є актуальною та потребує подальшого дослідження, особливо актуальним є дослідження сучасного стану розвитку фермерських господарств органічного сектору в Україні.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану розвитку фермерських господарств органічного сектору в Україні.

Вклад основного матеріалу. Значну частку сільськогосподарської продукції в Україні виробляють 32,1 тис. фермерських господарств, з яких 97,5% складають дрібні фермерські господарства. Національне законодавство не дає чіткого визначення класифікації господарств за розміром на великій й дрібні. Через цю невизначеність часто виникають труднощі під час вибору податкової системи, форм бухгалтерського обліку та звітності, а також визначення показників ефективності економічної діяльності. Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання представлена в табл. 1. Слід відзначити, що значних коливань кількості фермерських господарств не відзначено.

За спеціалізацією в Україні діють фермерські господарства таких типів:

– рослинницькі господарства, що спеціалізуються на вирощуванні зернових, соняшнику, цукрових буряків (у структурі товарної продукції таких господарств більше 50% припадає на два-три основних види продукції рослинництва);

– господарства рослинницько-тваринницького типу, а саме зерно-молочні, зерно-свинарські (на таких фермах раціонально використовується побічна продукція, займаються переважно двома галузями, на які припадає більше 60% товарної продукції);

– господарства з вузькою спеціалізацією, які займаються виробництвом окремих видів продукції тваринництва, як правило, птахівництвом чи свинарством на купованих кормах, виробництвом овочів або нетрадиційними видами продукції (бджільництво, рибництво, квітникарство тощо);

– багатогалузеві господарства.

Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств представлена в табл. 2.

Для продуктивного ведення фермерського господарства воно повинно бути спеціалізованим в оптимальному поєднанні тваринництва й рослинництва. Фермер має вибирати той варіант ведення господарства, який за даних умов є найвигіднішим. При цьому господарство може мати як частковий, так і закінчений цикл виробництва.

Нині більшість фермерських господарств, слідкуючи за кон'юнктурою на світових

Таблиця 1

Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання, од.

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усього	49 415	49 046	46 199	45 379	47 697	45 558
Господарські товариства	8 235	8 245	7 750	7 721	8 700	6 967
Приватні підприємства	4 220	4 095	3 772	3 627	3 752	3 215
Кооперативи	848	809	674	596	738	448
Фермерські господарства	34 035	34 168	33 084	32 303	33 682	34 137
Державні підприємства	296	269	228	241	222	199
Підприємства інших форм господарювання	1 781	1 460	691	891	603	592

Примітка: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: [15]

Таблиця 2

Структура продукції сільського господарства за категоріями господарств, %

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
Продукція сільського господарства	38,4	40,5	48,3	55,3	55,1	57,0	56,4
зокрема, продукція рослинництва	49,3	48,6	53,6	59,4	59,1	61,3	60,5
продукція тваринництва	21,0	26,2	38,8	45,5	45,5	45,6	45,8
<i>Зокрема, фермерські господарства</i>							
Продукція сільського господарства	2,1	4,6	6,1	7,6	7,9	8,7	8,7
зокрема, продукція рослинництва	3,1	6,7	8,7	10,0	10,4	11,2	11,3
продукція тваринництва	0,4	0,7	1,6	1,8	1,9	2,0	2,0

Джерело: [15]

Таблиця 3

Виробництво культур сільськогосподарських за категоріями господарств, тис. т

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
<i>Господарства всіх категорій</i>								
Культури зернові та зернобобові	24 459,0	38 015,5	39 270,9	63 051,3	63 859,3	60 125,8	66 088,0	61 916,7
Буряк цукровий фабричний	13 198,8	15 467,8	13 749,2	10 789,4	15 734,1	10 330,8	14 011,3	14 881,6
Соняшник	3 457,4	4 706,1	6 771,5	11 050,5	10 133,8	11 181,1	13 626,9	12 235,5
Картопля	19 838,1	19 462,4	18 704,8	22 258,6	23 693,4	20 839,3	21 750,3	22 208,2
Культури овочеві	5 821,3	7 295,0	8 122,4	9 872,6	9 637,5	9 214,0	9 414,5	9 286,3
Культури плодові та ягідні	1 452,6	1 689,9	1 746,5	2 295,3	1 999,1	2 152,8	2 007,3	2 048,0
<i>Зокрема, фермерські господарства</i>								
Культури зернові та зернобобові	1 256,4	4 082,7	4 702,5	7 522,4	7 693,3	7 650,2	8 880,9	8 686,4
Буряк цукровий фабричний	755,1	1 373,1	1 154,7	611,1	1 086,8	618,9	973,4	1 105,0
Соняшник	347,3	735,0	1 208,5	2 154,4	1 956,1	2 167,0	2 644,3	2 365,3
Картопля	56,4	84,7	161,3	277,6	206,9	126,0	120,7	107,4
Культури овочеві	82,6	156,1	211,9	307,3	327,8	282,5	298,4	272,1
Культури плодові та ягідні	3,9	10,8	37,0	43,9	55,8	68,3	95,5	75,5

Джерело: [15]

товарних ринках, виробляє переважно рослинницьку продукцію. Виробництво культур сільськогосподарських за категоріями господарств представлено в табл. 3.

Соняшник традиційно є найбільш прибутковою культурою в рослинництві, середня величина його рентабельності протягом останніх десяти років становить близько 40%. Друге місце посідають овочі відкритого ґрунту. Рівень рентабельності виробництва овочів відкритого ґрунту становить близько

47% за підсумками 2015 р. Далі за рентабельністю йдуть зернові культури, їх рентабельність зросла до 43%. Соя посідає п'яте місце, її рентабельність становить 38,4%.

Аналізуючи розвиток галузі тваринництва, відзначаємо, що сьогодні більшість ВРХ утримується господарствами населення, а саме майже 66%, лише 34% припадають на сільськогосподарські підприємства й фермерські господарства. Це є стримуючим фактором для виробництва та експорту високоякісної яловичини.

Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств представлена в табл. 4.

Сьогодні розвиток галузі тваринництва має бути комплексним. Необхідно створювати базу для підтримки довгострокових проєктів, тому що сектор відгодівлі ВРХ та виробництва яловичини не є інвестицією одного року окупності, а закупівля та реалізація телят і молодняка ВРХ у населення, які переважають сьогодні в Україні, не є оптимальними формами бізнесу для галузі тваринництва.

Нині державна підтримка фермерських господарств тваринницького спрямування повинна бути орієнтована на три ключових напрями, а саме здешевлення вартості будівництва чи реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, здешевлення кредитів на таке будівництво та розвиток генетики й селекційної справи.

Перспективним напрямом розвитку фермерських господарств є також запровадження органічного виробництва. Органічне сільське господарство пропонує альтерна-

тивну систему продовольства, яка здатна підвищити продуктивність сільського господарства, подолати брак продуктів харчування, навіть забезпечити соціальну справедливість і зберегти довкілля.

Органічні фермери отримують грошові заощадження, оскільки немає необхідності купувати дорогі синтетичні пестициди та добрива; додаткові доходи, отримані за рахунок продажу надлишкової продукції та вирощування товарних культур; доступ до внутрішніх та міжнародних експортних ринків сертифікованої органічної продукції та преміальну ціну на їхній товар; можливість додаткового збільшення вартості органічних продуктів у результаті їх переробки.

Органічне сільське господарство має великий потенціал, щоби виправити ці негативні тенденції, а також скоротити викиди вуглекислого газу, закису азоту й метану, які сприяють глобальному потеплінню. Органічні методи господарювання покращують стан ґрунту та його родючість без застосування хімічно

Таблиця 4

Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств, тис. гол.

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>								
Велика рогата худоба	5 037,3	2 491,8	1 526,4	1 437,5	1 310,2	1 270,5	1 213,9	1 166,6
зокрема, корови	1 851,0	866,2	589,1	565,4	529,2	505,1	484,6	466,6
Свині	2 414,4	2 602,4	3 625,2	3 878,9	3 732,8	3 704,0	3 565,9	3 303,6
Вівці та кози	413,3	270,9	298,4	248,5	205,5	186,9	187,2	187,0
Коні	249,8	98,1	41,6	29,1	23,8	21,2	19,3	17,0
Кролі	29,2	36,6	75,6	174,2	129,8	131,4	132,0	149,9
Птиця	25 352,9	66 625,3	110 561	132 072	122 077	112 008	109 822	112 512
Бджолосім'ї, тис.	334,0	184,3	95,4	71,0	59,0	49,9	47,1	43,6
<i>Зокрема, фермерські господарства</i>								
Велика рогата худоба	102,5	109,5	95,3	111,8	103,7	106,3	105,7	106,5
зокрема, корови	35,8	38,2	37,4	45,0	41,1	41,7	39,9	39,2
Свині	54,0	150,2	294,8	272,9	249,9	276,1	273,0	238,9
Вівці та кози	6,0	32,9	57,9	59,4	46,8	43,5	45,0	46,2
Коні	6,0	5,7	3,3	2,7	2,1	1,6	1,5	1,4
Кролі	4,9	0,8	0,8	5,1	3,3	4,3	1,9	1,5
Птиця	115,9	1 083,8	2 878,3	2 891,2	2 813,7	2 538,9	2 113,9	3 177,5
Бджолосім'ї, тис.	7,2	10,0	8,8	7,2	6,3	5,6	5,3	5,1

Примітка: дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: [15]

синтезованих добрив. Боротьба з бур'янами та шкідниками проводиться без застосування токсичних пестицидів, оберігаючи земельні та водні ресурси від забруднення токсичними сполуками. Обов'язкове застосування сівозмін, використання насіння й порід, адаптованих до місцевих умов, відновлення функціонального біорізноманіття сприяють подальшому зміцненню екологічного балансу.

Переваги для здоров'я розвитку органічного виробництва фермерськими господарствами є очевидними. По-перше, органічне сільське господарство знижує ризик втрати здоров'я для сільськогосподарських працівників, адже саме вони найбільш уразливі до дії пестицидів та інших хімікатів, які використовує конвенційне виробництво. По-друге, органічні продукти більш корисні для споживачів завдяки мінімізації впливу на здоров'я токсичних і стійких хімічних речовин. Середньостатистичні конвенційні овочі та фрукти містять у своєму складі понад 20 пестицидів, м'ясо та молоко містять антибіотики, гормони, стимулятори росту. Натомість, згідно з дослідженнями вчених з різних країн, органічні продукти на 50% містять більше поживних речовин, мінералів та вітамінів, ніж аналогічні продукти з промислових ферм. Особливо корисні органічні продукти для дітей, оскільки їхній організм більш вразливий до дії залишків пестицидів, нітратів, важких металів та антибіотиків у продуктах харчування.

Органічне сільське господарство має високий потенціал для забезпечення життєдіяльності сільського населення й поживлення роботи дрібних фермерських господарств. Разом зі зростанням органічного сектору зростатиме працевлаштування місцевого населення, оскільки органічне землеробство менш механізоване й потребує, як правило, більше ручної праці. Як наслідок, органічне виробництво може стати ефективним інструментом збереження традиційних знань ведення господарства у кожному регіоні, а також зменшення міграцій сільського населення до мегаполісів. Органічне виробництво дуже часто заохочує фермерів співпрацювати один з одним задля зниження своїх

сертифікаційних, транспортних витрат чи витрат на переробку. У такому разі органічне сільське господарство дає дрібним фермерам можливість для самовизначення та збільшує впевненість у своїх силах.

Аналізуючи розвиток органічного виробництва в Україні, відзначасмо, що за площею органічних земель перше місце посідає аграрна компанія «Арніка» з Полтавщини зі 15,8 тис. га площ, відведених під органічне виробництво. Друге місце посідає компанія «Галекс-Агро» з Житомирщини (8,8 тис. га). Трійку лідерів закриває «Агроекологія» (Полтавська область), що має 7,5 тис. га. Про це свідчать дані аудиторської компанії «Bakertilly».

Більша частина українських аграрних підприємств має невеликі площі органічних земель. Найбільше їх у «Арніки», а саме 15,8 тис. га; лише у п'яти агропідприємств органічних земель більше 5 тис. га. Найбільша площа сертифікованих органічних земель зафіксована в Одеській (102 тис. га), Херсонській (76 тис. га), Дніпропетровській (38 тис. га) і Житомирській (32 тис. га) областях, а найбільша кількість підприємств – в Одеській області. Загалом в Україні налічуються 294 органічних агропідприємства. Цього року зареєстровані 426 операторів органічного ринку, з яких 294 аграрних підприємств, зокрема фермерських господарств.

Висновки. Фермерські господарства є невід'ємною частиною вітчизняного агропромислового комплексу України й відіграють важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки. Дрібні фермерські господарства обробляють 55,5% орних земель і виробляють 52,2% валової продукції сільського господарства в структурі внутрішнього господарства. Понад 93% виручки малих господарств формується за рахунок продажу продукції рослинництва. Характерним є запровадження фермерськими господарствами органічного виробництва.

У багатьох країнах світу органічне виробництво є важливою складовою національної економіки. Цей ринок у Німеччині складає близько 8 млрд. євро. У 2017 р. вартість експорту зернових культур, вирощених в Україні, становила 8 млрд євро. Постає питання

ефективності використання земельних ресурсів та розвитку високомаржинальних напрямів, зокрема органічного вирощування, про що потрібно дбати вже сьогодні, розробляючи стратегії на наступні роки. 1% земель в Україні, зайнятих під органічне вирощування, дає нам змогу експортувати екологічно чисту продукцію на 100 млн. євро. Органіка має розглядатися не лише з економічної точки зору, але й як збереження екології та довкілля, створення нових робочих місць, адже орга-

нічне виробництво потребує більше ручної праці, ніж традиційне, здоров'я споживачів та нації загалом, тому абсолютно справедливо, що у стратегії аграрного сектору економіки органічний напрям має бути пріоритетним, особливо це стосується фермерських господарств, які мають конкурентні переваги під час виробництва органічної продукції.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розгляд ефективності використання фермерськими господарствами земельних ресурсів.

Список літератури:

1. Горьовий В.О. Фермерство України: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 540 с.
2. Галушак В.М. Економічна ефективність виробництва у фермерських господарствах. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Економіка*. 2007. Вип. 21. С. 189–193.
3. Данкевич Є.М. Міжгалузєва інтеграція в аграрному секторі економіки : монографія. Житомир : Полісся, 2013. 400 с.
4. Калетнік Г.М., Пчелянська Г.О. Місце і роль продовольчої безпеки у формування економічної безпеки України. *Бізнес-Інформ*. 2014. № 2. С. 30–34.
5. Калетнік Г.М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 3–15.
6. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 2. С. 200–208.
7. Мазур А.Г., Самборська О.Ю. Еволюція малих форм господарювання на селі. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 8. С. 19–26.
8. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 3–14.
9. Бурлака Н.І., Балтремус О.М. Стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу України. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 9. С. 31–38.
10. Коденська М.Ю., Сегеда С.А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30–39.
11. Офіційний сайт ФАО. URL: <http://www.fao.org/home/ru> (дата звернення: 05.12.2019).
12. Державна служба статистики України. 2018. 245 с.
13. Статистичний щорічник України за 2017 р. : статистичний збірник. Київ, 2018. 541 с. URL: <http://efm.vsau.org> (дата звернення: 05.12.2019).
14. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2016 р. : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 54 с.
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.12.2019).
16. Dankevych Y., Dankevych V., Chaikin O., Ukraine agricultural land market formation preconditions. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2017. Vol. 65. No. 1. P. 259–271.
17. Dankevych V., Dankevych Y., Pyvovar P. Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2018. Vol. 40. No. 3. P. 307–319.
18. Statistical Yearbook “Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016–2017”. URL: <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017> (дата звернення: 05.12.2019).

References:

1. Hor'ovyy, V.O. (2007), *Fermerstvo Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Farm Ukraine: Theory, Methodology, Practice]. NNTsIAE, Kyiv.
2. Haluschak, V.M. (2007), "Economic efficiency of production in farms", *Naukovi zapysky TNPU im. V. Hnatiuka Ser. Ekonomika*, vol. 21, pp. 189–193.
3. Dankevych, Y.M. (2013) *Mizhhaluzeva intehratsiya v ahornomu sektori ekonomiky* : monograph. Zhytomyr : Polissya, p. 400 (in Ukrainian).
4. Kaletnik, H.M. & Pchelianska, H.O. (2014). *Mistse i rol prodovolchoi bezpeky formuvannia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Place and role of food security in the formation of economic security of Ukraine]. *Biznes-Inform*, no. 2, p. 30 (in Ukrainian).
5. Kaletnik, H.M. (2015). *Strahiko-instytutsiini zasady efektyvnosti vykorystannia potentsialu ahornoho sektoru ekonomiky* [Strategic and institutional framework for effective use of the potential of the agricultural sector]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 1, pp. 3–15 (in Ukrainian).
6. Sabluk, P.T. (2011). *Innovatsiina model rozvytku ahornoho sektoru ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovlenni* [Innovative model of development of agrarian sector of economy of Ukraine and the role of science in its formation]. *Problemy innovatsiinoinvestytsiinoho rozvytku* (in Ukrainian).
7. Mazur, A.H. & Samborska, O.Iu. (2016). *Evoliutsiia malykh form hospodariuvannia na seli* [Evolution of small farms in rural areas]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 8, pp. 19–26 (in Ukrainian).
8. Andriichuk, V.H. (2009) *Nadkontsentratsiia ahropromysloвого vyrobnytstva i zemelnykh resursiv ta yii naslidky* [Over-concentration of agro-industrial production and land resources and its consequences]. *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 3–14 (in Ukrainian).
9. Burlaka, N.I., Baltremus, O.M. (2017). *Stan ta perspektyvy rozvytku ahropromysloвого kompleksu Ukrainy* [State and prospects of development of agroindustrial complex of Ukraine]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, no. 9, pp. 31–38 (in Ukrainian).
10. Kodenska, M.Iu., Sehed, S.A. (2018). *Zakonomirnosti rozvytku ahropromysloвого vyrobnytstva ta efektyvnist yoho funktsionuvannia* [Regularities of development of agrarian and industrial production and efficiency of its functioning]. *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 30–39 (in Ukrainian).
11. Ofitsiinyi sait FAO [Official site FAO]. Available at: <http://www.fao.org/home/ru> (accessed: 05.12.2019).
12. *Statystychnyi zbirnyk "Silske hospodarstvo Ukrainy za 2017 r."* (2018). [Statistical collection "Agriculture of Ukraine for 2017"]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, p. 245 (in Ukrainian).
13. *Statystychnyi zbirnyk "Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2017 r."* (2018) [Statistical collection "Statistical Yearbook of Ukraine for 2017"]. *Derzhavna sluzhba statystyky*, p. 541 (in Ukrainian).
14. *Statystychnyi biuletyn "Realizatsiia produktii silskoho hospodarstva silskohospodarskymy pidpriemstvamy u 2016 r."* (2017) [Statistical Bulletin "Sales of agricultural products by agricultural enterprises in 2016"]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, p. 54 (in Ukrainian).
15. Ofitsiinyi sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the state statistics service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 05.12.2019) (in Ukrainian).
16. Dankevych, Y., Dankevych, V, and Chaikin, O. (2017), *Ukraine agricultural land market formation preconditions*. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, vol. 65, no. 1, pp. 259–271.
17. Dankevych, V. (2018) *Clustering of the international agricultural trade between Ukraine and the EU* / V. Dankevych, Y. Dankevych, P. Pyvovar // *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, vol. 40, no. 3, pp. 307–319.
18. *Statistical Yearbook "Land Governance Monitoring in Ukraine: 2016–2017"*. Available at: <http://www.kse.org.ua/en/research-policy/land/governance-monitoring/yearbook-2016-2017> (accessed: 05.12.2019).